Rodinná politika a formální a neformální péče o předškolní děti ve vybraných státech Evropy*

VĚRA KUCHAROVÁ, OLGA NEŠPOROVÁ**

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., Praha

Family Policy and Formal and Informal Care for Preschool-Age Children in Selected European Countries

Abstract: The article focuses on the use of childcare for preschool-age children in 13 European countries with different models of maternal employment. Employing a comparative approach it relates care arrangements to family policy measures. Childcare policies and practices in post-communist countries (the Czech Republic, Bulgaria, Hungary, Poland, Slovakia, and Slovenia) are compared in a wider European context and specifically to various countries representing the principal types of welfare state and family policy strategies in Europe (the United Kingdom, Germany, Austria, France, Italy, Spain, and Sweden). The article focuses on parental leave schemes, parental employment, and formal childcare and takes into account informal childcare, which in many countries is crucial to achieving a work-life balance. The authors' findings reveal that the use of informal childcare is not directly related to either the length of paid parental leave or maternal employment. Informal childcare, which in most cases is provided by grandparents, is used on a weekly basis for at least thirty per cent of preschool-age children in all the post-communist countries studied except Bulgaria. However, similarly high levels of informal childcare were also found in the United Kingdom, Italy, and Austria. Gendered moral rationalities based on cultural norms play an important role in division of childcare in each European state.

Keywords: family policy, childcare, informal childcare, Czech Republic, Europe

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2019, Vol. 55, No. 4: 473–501

<https://doi.org/10.13060/00380288.2019.55.4.474>

* Studie vznikla díky finanční podpoře GA ČR v rámci projektu č. 15-14736S „Otcovství a mateřství v kontextech trhu práce a sociální politiky“.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Věra Kuchařová, CSc., Mgr. Olga Nešporová, Ph.D., Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., (VÚPSV), Dělnická 213/12, 170 00 Praha 7, e-mail: vera.kucharova@vupsv.cz, olga.nesporova@vupsv.cz.

Ve vyspělých společnostech se v souvislosti se vzrůstající zaměstnaností žen stala péče o nejmenší děti celospolečenskou záležitostí. Mimo jiné z důvodu nízké nebo klesající porodnosti, která je typická pro většinu evropských zemí [Castles 2003]. Vyšší plodnost v některých zemích (např. Švédsko, Francie) v porovnání se zeměmi středozemními (Itálie, Španělsko) i konzervativními (Německo) byla některými autory přisuzována pozitivnímu efektu rodinných politik, které umožňují ženám zároveň pracovat i pečovat o děti [Castles 2003; Thévenon 2011], a vyššímu statusu žen v dané společnosti [Chesnais 1996]. V rámci rodinných politik počátku 21. století proto roste zacílení na sladování pracovního a rodinného života, často s akcentem na rodičovství [OECD 2007; Caracciolo di Torella, Masselot 2010; D'Addio, d'Ercole 2005]. Snahou těchto politik je mimo jiné zvýšit prarodinnými opatřeními přirozenou reprodukci stávajícího obyvatelstva [D'Addio, d'Ercole 2005; Eurostat 2009; Sleenbos 2003].

Právě v souvislosti s prarodinnými politikami bylo v posledních desetiletích hojně sledováno, jakým způsobem si rodiče péči o děti dělají [např. Grunow, Evertsson 2016, 2019; Maříková 2012; Svobodová, Šťastná 2010; Vohlídalová 2007]. Přesně je také na evropské úrovni monitorována formální (zejména institucionální) péče o nejmenší děti [European Commission 2018; OECD 2016]. Jedním z prioritních cílů Evropské unie jsou již od roku 2002 ustanovení Barcelonského summitu, která prosazují navýšení služeb péče o nejmenší děti, protože jejich absence je vnímána jako významná strukturální překážka uplatnění žen na trhu práce [European Commission 2013]. Nedostatek formální péče o nejmenší děti, tedy výrazně nižší počet než stanovený cíl (služby péče o děti pro nejméně 90 % dětí ve věku od tří let do věku povinné školní docházky a nejméně pro 33 % dětí do tří let věku), je stále patrný v mnoha státech EU, vedle České republiky i v Německu, Maďarsku, Itálii, Polsku, Slovensku a Velké Británii [European Commission 2013; Evropská komise 2018].

Naproti tomu bylo neformální péči o nejmenší děti doposud věnováno mnohem méně pozornosti a její význam není dostatečně doceněn [Glaser et al. 2013]. Přitom existují studie dokazující, že doplňková neformální péče o děti, nejčastěji péče prarodičů (zpravidla babiček), je rodiči často považována za nejvhodnější formu péče o nejmenší děti hned po péči rodičovské a její dostupnost hraje pozitivní roli v rozhodování o vstupu matky na trh práce [Gray 2005; Wheelock, Jones 2002; Paloncyová et al. 2014]. Neformální péče poskytovaná prarodiči hraje významnou úlohu ve většině Evropských zemí¹ s výjimkou Dánska, Francie a Švédska, kde jsou hojně státem podporované, všeobecně dostupné a veřejností žádané formální služby péče o děti [Lewis, Campbell, Huerta 2008]. Současně v době zvyšování důchodového věku i velké geografické mobility není zanedbatelný ani význam neformální péče poskytované dalšími osobami či jinými příbuznými. V České republice se snaha o zohlednění této formy péče promítla do

¹ Citovaná studie sledovala pouze země EU15.

(neúspěšného) pokusu o legislativní zakotvení „vzájemné rodičovské výpomoci“ v roce 2008 a v současnosti opět zesiluje [MPSV 2008].

Cílem tohoto článku je představit problematiku denní nerodičovské péče o děti na evropské úrovni komplexněji, než jak to bylo doposud činěno. Zaměříme se na kombinaci formální a neformální péče o děti a na to, jaký vliv zde mají opatření rodinné politiky podporující rané fáze rodičovství. Pro snadnější popis pestré kombinace faktorů budeme v textu sledovat pouze 13 vybraných evropských států. Protože hlavním důvodem státní podpory nerodičovské péče je umožnit (ženám) sladování rodiny a zaměstnání, byl výběr států učiněn na základě odlišných charakteristik zaměstnanosti žen. Zaměstnanost žen matek je i ukazatelem genderové (ne)rovnosti s dopady mj. na autonomii rodiny v péči o děti a na porodnost [Kuchařová, Nešporová 2017; Sleebos 2003; Thévenon 2011]. Vlastní analýzu zaměřujeme na dvě ústřední sledované oblasti. Za prvé na samotnou péči o děti, a to jak formální, tak neformální. Za druhé se věnujeme základním nástrojům rodinné politiky podporujícím dvě různé stránky rodičovské péče o předškolní děti – volnu na (celodenní) rodičovskou péči a podpoře formálních služeb péče o děti. Jedná se primárně o explorativní studii.

Klademe si výzkumnou otázku, jaké je rozvržení péče o předškolní děti ve vybraných evropských státech a nakolik to závisí na rodinněpolitických opatřeních. Shoda politik a způsobu péče by ukazovala na platnost ekonomistických teorií. My ovšem předpokládáme, že zjistíme rozdíly v rozložení způsobu péče i ve státech s obdobnými rodinnými politikami. Pokusíme se tedy doplnit studii o explanační rovinu za pomoci kontextuálních souvislostí. Jako vhodný teoretický základ se nám jeví teorie genderově morálních racionalit a teorie etiky péče.

Teorie etiky péče a teorie genderově morálních racionalit, rodičovství a prarodičovství

Problematika péče je považována za jeden z ústředních bodů rodinné politiky, ale rovněž politiky sociální a zdravotní [Giddens 2000; Kellehear 2012; Křížková et al. 2008; Sevenhuijsen 2002; Sirovátka a kol. 2017; Sirovátka, Tomešová Bartáková 2011]. Nejnovější teoretické přístupy snaží se konstruktivně propojit potřeby postmoderních společností a jejich politik navazujících na morální teorii etiky péče postavené na vztahové ontologii, kterou představila v osmdesátých letech 20. století americká psycholožka Gilligan [2001]. Je to například přístup nizozemské politické teoretičky Sevenhuijsen [2002: 131], která zdůrazňuje, že jedinci mohou existovat jedinečně tak, že jsou členy různých sítí péče a odpovědnosti. Etika péče je založena na myšlence já ve vztahu k ostatním, přičemž právě tato vztahová rovina je považována za výchozí bod uvažování o závazcích a odpovědnosti. Péče v tomto pojetí není pojímána jako povinnost, ale je spíše otázkou odpovědnosti a aktivity.

Rodinné politiky (i sociální politiky) by v této optice měly být řízeny citlivostí k potřebám těch, na které se zaměřují. Péče by neměla být považována za

soukromou záležitostí, ale měla by být rovněž považována za „veřejnou ctnost“ a jako taková by měla vstupovat do úvah a jednání politiků [Sevenhuijsen 2002: 133]. Úkolem každého jednotlivce přitom je, nastolit rovnováhu do konfliktního vztahu odpovědností za péči o sebe a péči o druhé. Úkolem politik by mělo být vytváření rovných podmínek v přístupu k poskytování i obdržování péče, a tím potažmo i poskytování vhodných a rovných podmínek pro nalézání harmonie mezi péčí o sebe a péčí o druhé. Za stěžejní je přitom v současnosti považována podpora kombinování práce a péče [Křížková et al. 2008; Sevenhuijsen 2002; Hašková, Křížková, Dudová 2015].

Zdá se, že v tomto postupu jsou rodinné politiky řady států ještě poněkud nevyvážené. Prakticky nejsou schopny pojmut celou šíři a vztahovou rovinu péče. Například právě u péče o nejmenší děti rodinné politiky prostřednictvím mateřské a rodičovské dovolené podporují rodičovskou péči o nejmenší děti, podporou služeb péče o děti převádějí část péče na státní a další instituce, nicméně další neformální péče poskytovaná prarodiči či jinými osobami bývá zpravidla mimo dosah politik či veřejného ocenění. A to navzdory skutečnosti, že je to péče hodnotná a důležitá. I to je důvodem, proč se jí tato srovnávací studie věnuje.

Rodinná péče a rozsah jejího přenášení na jiné osoby, nebo spíše na státní a další instituce patří mezi ty aspekty rodinného chování a proměn rodinného života, které se nedaří vysvětlit pomocí ekonomistické teorie racionální volby. Proto přišli někteří evropští sociologové na začátku třetího tisíciletí s další teorií volně navazující na teorii etiky péče. Jedná se o teorii genderově morálních racionalit. Carling, Duncan, Edwards [2002: ix, překlad autorek] zdůraznili, že: „lidské chování není jednoduše záležitostí ekonomicky racionálních reakcí na měnící se podněty; normativní a morální dimenze motivace a chování musí být vždy vzata v úvahu“. Právě oblast péče o nejmenší děti a její rozvržení mezi rodiče a další osoby či instituce se v jednotlivých evropských státech značně liší a liší se často i mezi různými skupinami osob v rámci jedné země. Tyto rozdíly lze vysvětlit pomocí normativní a morální dimenze.

Duncan et al. [2003, 2004] teorií genderově morální racionality vysvětlili, proč se rodiče často chovají v oblasti péče o děti neekonomicky a zdánlivě neracionálně. Jejich volby totiž nepočítají pouze s přímými ekonomickými zisky a ztrátami, ale zásadním způsobem zahrnují i společenské normy. Proto lze jejich volby označit jako volby vedené genderově morální racionalitou. V tomto případě jsou velmi významné oba aspekty, tedy jak genderový, tak morální. Je to proto, že rodičovské normy jsou v evropských zemích odlišné pro matky a pro otce [Grunow, Evertsson 2016, 2019; Kuchařová, Psychlová 2016; Maříková 2012; Nešporová 2015a; Nilsen, Brannen, Lewis 2013]. Analýza provedená za pomoci tohoto přístupu na vzorku matek z Velké Británie potvrdila, že rozhodnutí matek o kombinování práce a péče se rozhodně neřídí pouze vnějšími okolnostmi, ale jsou sociálně vyjednávána a musí být morálně adekvátní. Nově zavedená dostupnost služeb péče o nejmenší děti tam v některých sociálních skupinách nevedla k tomu, že by rodiče svěřovali své děti do institucionální péče dříve a matky se

dříve vracely do práce [Duncan et al. 2004]. Byť zaměstnanost žen s opatřeními rodinné politiky do jisté míry souvisí, není tento vztah tak silný, jak by bylo možné očekávat dle ekonomistických přístupů. Velmi podstatný je v tomto ohledu vliv genderové kultury a genderového řádu v daném prostředí, protože významně působí na rozhodnutí žen [ibid.: 257–264]. Navíc byly zjištěny i rozdíly mezi sociálními vzorci různých společenských tříd a různých etnických skupin [Duncan et al. 2004; Höhne, Kuchařová 2016; Lewis, Campbell, Huerta 2008].

Opatření rodinné politiky platná na území srovnávaných států tvoří základní rámec, v němž mohou aktéři realizovat vlastní preference. Jejich konání je tímto rámcem do značné míry omezené [Grunow, Evertsson 2016]. Tato opatření přitom často navazují na minulost. Hašková a Saxonberg [2016] ukázali, jak je organizace péče o děti i její každodenní praxe v České republice, Polsku a v Maďarsku stále do značné míry závislá na tom, jak byla tato oblast řešena v minulosti. Ovšem nikoliv pouze na úrovni individuální, ale i na úrovni státní.

Vycházíme ze základního předpokladu, že potřeba nerodičovské péče o předškolní děti pramení ze zaměstnanosti žen [Gray 2005; Hamplová 2014; European Commission 2013]. Tak tomu bylo i v minulosti, kdy ovšem tuto péči mnohdy zajišťovaly i jiné ženy než matka. Mohla to být babička dětí nebo ženy žijící v domácnosti (např. bezdětné příbuzné, služky). Až v průběhu 20. století se péče o předškolní děti formalizovala a začala být masově poskytována na institucionální bázi [Hašková, Saxonberg 2016]. Současně poklesl podíl bezdětných žen ve společnosti a podíl větších domácností [Možný 1990]. Normou jsou dnes domácnosti nukleární, tedy tvořené pouze z rodičů a dětí. Tří a vícegenerační soužití jsou málo obvyklá, a ještě méně soužití se členy širší rodiny či členy nerodinnými. Neformální péče o děti v rámci rodiny je dnes poskytována zpravidla ze strany prarodičů.

Bylo zjištěno, že v zemích s chybějící formální péčí se vyskytuje víc prarodičů téměř denně pečujících o vnoučata než v zemích, kde je těchto formálních služeb dostatek [Hamplová 2014]. Tyto rozdíly bývají vysvětlovány sociokulturními normami a tradicemi daných zemí [Hamplová 2014; Možný, Přidalová, Bánovcová 2003]. My si klademe otázku, zda to souvisí i s pojetím rodinné politiky. Proto se v tomto článku zaměříme právě na pravidelnou neformální, často prarodičovskou péči jako jistý ekvivalent či doplněk formální péče.

I přes působení setrvačnosti normativního působení tradic a zvyklostí v oblasti péče o děti [Hašková, Saxonberg 2016; Szelewa, Polakowski 2008] musí být připomenuto, že i prarodičovské role se v posledních letech proměňují [Vidovičová, Galčanová, Petrová Kafková 2015; Lakomý, Kreidl 2015]. Na jednu stranu v souvislosti s prodlužováním délky života a menším množstvím dětí v rodinách nabývají na významu, na druhou stranu však s prosazováním aktivního stáří bývají u některých skupin osob upozaďovány. Podíl oddaných prarodičů připravených kdykoliv věnovat svůj čas a energii vnoučatům tak klesá, protože mnozí prarodiče upřednostňují jiné aktivity před péčí o vnoučata. Jejich péči o vnoučata navíc snižuje vedle často vzdáleného odděleného bydlení nukleárních rodin hlav-

ně zaměstnanost seniorů,² mimo jiné v důsledku zvyšování důchodového věku [Gray 2005; Hasmanová Marhánková 2015; Hasmanová Marhánková, Štípková 2014, 2018; Wheelock, Jones 2002]. Vedle prarodičovské péče je proto v některých případech významná rovněž neformální péče poskytovaná známými či přáteli.

Metodologie

V článku využíváme oficiálně publikovaná statistická data a data mezinárodních výběrových šetření, jak jsou zpracována pro mezinárodní komparace v databázích OECD a Eurostatu. OECD Family Database využívá data EU-SILC, Social Expenditure Database a OECD Employment Database. Data Eurostatu jsou založena na EU-SILC, European Union Labour Force Survey (EU LFS) a Eurydice network.

Jako výchozí ukazatel pro výběr našeho souboru ze všech 26 evropských států jsme zvolily zaměstnanost matek měřenou několika dílčími indikátory – mírou zaměstnanosti matek a vzorci zaměstnanosti rodičovských párů s dětmi mladšími šesti let dle výše úvazků (viz Příloha, Tabulka P1). Jsme si plně vědomy, že alespoň v případě partnerského soužití rodičů má vliv na potřebu a strategii využívání nerodičovské péče o děti zaměstnání obou rodičů, avšak s ohledem jak na dostupná data, tak na reálně větší podíl matek na výchově dětí a kvůli žádoucímu zjednodušení analýzy používáme především data o matkách. Pomocí klastrové analýzy jsme vytipovaly pět skupin zemí s podobnými charakteristikami zaměstnanosti matek malých dětí při zohlednění míry zaměstnanosti a výše úvazku. Konkrétně jsme do analýzy zahrnuly podíl zaměstnaných matek s dětmi do 14 let a výši úvazku matek s dětmi do šesti let prostřednictvím ukazatele vzorců zaměstnanosti rodičů těchto dětí žijících v páru (blíže Tabulka P1). Z těchto pěti skupin bylo vybráno 13 zemí pro další analýzu. Z každé skupiny se specifickými rysy zaměstnanosti žen, a tedy s potenciálními nároky na nerodičovskou péči, jsme vybraly minimálně dva a maximálně tři státy. Nejprve jsme zvolily Českou republiku a všechny země, se kterými sousedí (tedy Německo, Polsko, Slovensko a Rakousko). Dále jsme zařadily Maďarsko, protože patří do skupiny tzv. visegrádské čtyřky a protože nás spojuje podobná minulost ve druhé polovině 20. století. Z téhož důvodu jsme zařadily do užšího výběru i Slovinsko a Bulharsko, které jsou navíc zajímavé tím, že patří do skupin s různými modely zaměstnanosti matek (Tabulka P1). Další výběr zahrnoval především velké státy, jejichž rodinné politiky jsou obecně více známé, a to i jako zástupci určitých typů sociálních systémů a rozdílných institucionálních režimů z hlediska péče o děti v předškolním věku – Švédsko, Velkou Británii, Francii, Itálii a Španělsko

² Zaměstnanost prarodičů je významným faktorem, detailně analyzovat jeho vliv (stejně jako vliv dalších aktivit seniorů) však přesahuje možnosti této stati.

[Esping-Andersen 1990; Hamplová, Šalamounová 2015]. Švédsko je reprezentantem severských, sociálnědemokratických režimů. Velká Británie³ zastupuje v našem výběru liberální model sociální politiky, byť je někdy označována jako hybridní sociální stát vzhledem k nemalé míře universalismu. Francie představuje svébytný kontinentální režim z hlediska sociální a rodinné politiky [Mlčoch 2014]. Itálie a Španělsko pak zastupují jižní model sociálních politik, charakteristický přenecháním značné části zodpovědnosti za péči na rodinách.

Pro charakterizování rodinných politik byly vzhledem k zaměření článku vybrány indikátory umožňující sledovat dva nástroje na sladování rodičovských a pracovních povinností. Rozsah státní podpory služeb péče a vzdělávání předškolních dětí⁴ měříme výdaji státu na tyto služby vyjádřenými procentuálním podílem z HDP. Pro hodnocení mateřské a rodičovské dovolené jsme použily dva indikátory – souhrnnou délku obou zmíněných institutů a přepočtený počet týdnů, v kolika by byl plně hrazen předchozí pracovní příjem matky. U pracovního volna pro rodiče zpravidla platí, že nejprve matka (či rodiče) čerpají mateřskou dovolenou, při které náleží vyšší finanční podpora, a následně rodiče využívají rodičovskou dovolenou, která je doprovázená výrazně nižší až nulovou finanční podporou. Pro utřídění těchto opatření rodinné politiky jsme použily induktivní metodu, a sice hierarchickou klastrovou analýzu (Graf 1). Ta nám napomohla seskupit jednotlivé země dle typů politik vykazujících stejné rysy podpory rodičovské péče a podpory formální péče.

Poslední a nejvýznamnější část našich analýz sleduje využívání formálních a neformálních služeb péče o děti. Pro účely našeho srovnání popisujeme odděleně údaje za děti mladší tří let (tj. 0–2 roky) a děti od tří let do věku povinné školní docházky, což je věk, který se v jednotlivých zemích liší. Povinná školní docházka začíná ve většině zemí v šesti letech, ale může být i od nižšího (např. od pěti let ve Velké Británii) nebo od vyššího věku (od sedmi let v Bulharsku a Švédsku). Diverzitu péče ve vybraných zemích sledujeme a demonstrujeme pomocí dvoudimenzionálních korelačních diagramů. Bodové diagramy prezentují data ve dvou dimenzích tak, aby zdůraznily jejich vzájemné rozdíly. Následně jsme se pokusily zjištěné skutečnosti vysvětlit s pomocí kontextuálních souvislostí. Jednak jsme propojily všechny sledované oblasti (rodinnou politiku, využívanou péči a zaměstnanost žen), jednak jsme se zjištěné poznatky snažily rozšířit o významná fakta doplňující a prohlubující použitá data. Společně s přístupem Rachel Thomson [2007] a Anny Lovász [2016] věříme, že sociální, politický i historický kontext je nesmírně důležitý pro porozumění zkoumaným jevům.

³ Většina dat se týká Spojeného království Velké Británie a Severního Irska, pro stručnost volíme jednodušší, byť ne zcela správný název. Výjimečně jsou data k dispozici pouze za Anglii.

⁴ V textu dále používáme pro stručnost a jednoduchost pouze pojem péče, třebaže formální péče většinou zahrnuje jako podstatnou složku také vzdělávání.

Státní podpora rodičovské péče a formální péče o předškolní děti

Podpora rodičů, respektive spíše matek, v pečovatelské roli má ve všech sledovaných zemích podobu mateřské a/nebo rodičovské dovolené (příp. otcovské dovolené). Podpora formálních služeb péče a vzdělávání dětí sestává nejčastěji z institucionální vzdělávací péče, ale zejména v případě nejmladších dětí může zahrnovat i flexibilnější pečovatelské formy neinstitucionální, např. placené chůvy.

Komparativní studie potvrdily, že všechny postkomunistické státy vydávají v úhrnu menší podíl hrubého domácího produktu (HDP) na veřejnou sociální péči v porovnání s většinou zemí bývalé západní Evropy [Kuitto 2016]. Zúžíme-li však úhel pohledu pouze na podporu péče o nejmenší děti, částky věnované na tuto oblast nejsou o tolik nižší, liší se však jejich struktura. Někde je více podporována institucionální péče, jinde péče rodičovská. A právě srovnání těchto rozdílů je důležitým výchozím bodem pro komparaci rodinných politik vybraných států a také pro následnou interpretaci rozvržení péče o předškolní děti. Mezinárodní srovnání například ukazují, že podpora institucionální péče o děti (mateřské školy a další) je úspěšnější v redukci dětské chudoby v porovnání s efektem poskytování přímých finančních transferů, tedy dávek [Förster, Verbist 2012]; mimo jiné proto, že umožňuje výdělečnou činnost obou rodičů.

Možnosti využívání mateřské a zejména rodičovské dovolené se v jednotlivých zemích značně různí především ve čtyřech základních ohledech: (1) délka, (2) finanční kompenzace, (3) skutečnost, zda se jedná o nárok individuální,⁵ či rodinný, (4) flexibilita čerpání [viz Koslowski, Blum, Moss 2016]. Pracujeme proto se souhrnnými indikátory součtu délky placeného volna mateřské a rodičovské dovolené určené matkám a dále s jejich souhrnným plným finančním ekvivalentem.

Naše srovnání (Příloha, Tabulka P2 k Diagramu 1) ukazuje, že čtyři ze šesti postkomunistických států (Česká republika, Bulharsko, Maďarsko a Slovensko) podporují především domácí rodičovskou péči o děti (dlouhá mateřská a rodičovská dovolená) a vydávají mnohem menší podíl HDP na služby péče o předškolní děti. Zároveň je měsíční výše finanční podpory (mateřský a rodičovský příspěvek) ve všech těchto zemích spíše nízká. Dvě skupiny zemí v naší analýze, tvořené jednak Bulharskem a Českou republikou a jednak Maďarskem a Slovenskem, jsou charakterizovány téměř shodnou délkou placeného volna (mateřská a rodičovská dovolená; MD + RD). V případě České republiky však byla započítána nejkratší tehdy možná, dvouletá rodičovská dovolená, zatímco většina matek stále volí tříletou variantu [Höhne 2017; Nešporová 2015b]. Reálně má tedy Česká republika blíže ke Slovensku [viz Gerbery 2016]. V těchto čtyřech státech

⁵ Individuální nárok, tedy určení konkrétní osobě, např. matce, otci. Vyhrazení části přímo pro otce bývá nazýváno „father quota“ nebo je za stejným cílem uplatňován genderově neutrální bonus (gender equality bonus, např. ve Švédsku nebo v Německu) v podobě dalších placených týdnů volna, pokud je využijí oba rodiče [Brandth, Kvande 2011].

je zároveň spíše nižší i finanční podpora služeb péče vyjádřená jako podíl z HDP, s výjimkou Bulharska.⁶ Považujeme proto tyto země za jednu skupinu s podobnou státní podporou rodičovského volna a formální péče o předškolní děti.

Dva z postsocialistických států – Polsko a Slovinsko – byly v klastrové analýze (Diagram 1) zařazeny do skupiny spolu s Německem, Rakouskem, Itálií a Švédskem. Těmto zemím je společné, že je podporována spíše kratší mateřská a rodičovská dovolená. A to jak v absolutní délce počtu týdnů (48–60), tak při srovnání ekvivalentu plné finanční podpory v týdnech (35–51). Zároveň i podpora formální péče je v této skupině zemí (s výjimkou Švédska) spíše nižší či průměrná, činí zhruba 0,5 % HDP. Polsko vykazuje nejnižší podporu formální péče o děti, citelně v něm chybí služby péče a vzdělávání jak pro děti mladší tří let, tak pro děti starší [European Commission 2013; Saxonberg, Szelewa 2007]. Situace se ovšem v Polsku mírně zlepšuje a investice do předškolního vzdělávání v posledních letech vzrostly, i díky podpoře ze strany Evropské unie [Szelewa 2017].⁷ Naopak v této skupině zjevně vyčnívá Švédsko s vysokou mírou podpory formální předškolní péče (1,64 % HDP), která výrazně převyšuje její míru ve všech námi srovnávaných zemích.⁸

Nižší finanční podpora mateřské a rodičovské dovolené je pro státy západní a jižní Evropy typická. Srovnání ekvivalentu plně hrazených týdnů volna ukazuje, že podpora touto cestou je nejnižší ve Velké Británii, Španělsku a Francii, kde se pohybuje od 12 do 19 týdnů (Tabulka P2) a celková délka placeného volna (MD + RD) nepřesahuje 42 týdnů. Tyto státy proto dle klastrové analýzy tvoří samostatnou skupinu (Diagram 1). Státní podpora formální péče o předškolní děti je v těchto zemích nadprůměrně vysoká, a to především ve Francii a Velké Británii (1,27 a 0,76 % HDP⁹). Španělsko je specifické tím, že zde není příliš podporována ani formální péče (0,52 % HDP), ani rodičovská péče prostřednictvím mateřské a rodičovské dovolené. Šestnáct týdnů mateřské dovolené je sice hrazeno na úrovni 100 % předchozí mzdy (se stanovenými limity), nicméně následující

⁶ Vyšší výdaje v Bulharsku jsou do značné míry způsobeny jinými použitými daty. Jako země nepatřící do OECD nemá podíl výdajů ve statistikách přizpůsobený věku nástupu do školy. Skutečnost, že povinná školní docházka začíná v Bulharsku až v sedmi letech (stejně jako v Polsku a Švédsku) prodlužuje dobu předškolní péče a vzdělávání a rovněž částku na něj vydávanou. Údaje za Polsko a Švédsko, jakož i všechny ostatní země OECD byly upraveny tak, aby se do nich rozdílný věk vstupu do povinné školní docházky v jednotlivých zemích nepromítal a aby tedy byly srovnatelné.

⁷ Počet jeslí se od roku 2011 do roku 2015 ztrojnásobil a počet dětských klubů narostl více než osmkrát [Szelewa 2017].

⁸ Jedná se o hodnotu, která významně vychyluje průměr tohoto indikátoru v celé skupině (outlier), Švédsko proto nebylo zahrnuto do průměru skupiny, který v textu uvádíme (0,5).

⁹ Přesto rodiče v těchto zemích vydávají na formální péči vysoký podíl příjmů. Při porovnání výdajů na péči s průměrnou mzdou dosahuje podíl výdajů v Británii nadprůměrných hodnot (41 %) a průměrných ve Francii (17 %), zatímco nejnižší jsou tyto hodnoty v Maďarsku, Švédsku a Polsku (6–7 %) [OECD 2016].

Diagram 1. Rozdělení zemí dle státní podpory rodičovské péče (mateřská a rodičovská dovolená) a formální péče o předškolní děti (dendrogram shlukové analýzy)

Zdroj: OECD Family Database, vlastní výpočty.

Poznámka: Dendrogram užívající metodu hierarchického shlukování na základě průměrné vazby (mezi skupinami).

rodičovská dovolená¹⁰ je zcela neplacená, spočívá toliko v ochraně pracovního místa [Grunow, Evertsson 2016: 60–61].

V předchozích analýzách podpory péče o děti jsme vypustily jednu oblast, kterou zde chceme stručně zmínit. Jedná se o cílenou podporu otcovské péče, jež by mohla mít vliv i na rozsah a formy mateřské péče. I v této oblasti jsou zřetelné rozdíly mezi srovnávanými zeměmi. Minimální podpora péče otců prostřednictvím placeného volna na péči byla v roce 2016 typická pro postkomunistické Maďarsko, Slovensko a Českou republiku, ale také pro Itálii a Velkou Británii [OECD 2016]. Tyto země neposkytovaly žádnou či jen velmi malou podporu otcům (Pří-

¹⁰ Rodičovská dovolená může být čerpána až do tří let věku dítěte.

loha, Tabulka P3). Buď zde zcela chyběla otcovská dovolená, nebo byla kratší než dva týdny a zároveň absentovala část placené rodičovské dovolené vyhrazené pro otce.¹¹ Z hlediska posuzování celkové délky (výhradní) rodičovské péče o nejmenší děti přitom nastavení otcovské dovolené aktuálně nemá významný vliv, protože její délka nikde nepřesahuje dva týdny. Při sledování rozsahu rodičovské péče je mnohem důležitější direktivní podpora otců v péči o děti prostřednictvím vymezení části rodičovské dovolené přímo jim (respektive druhému rodiči). Úspěch této strategie je doposud jednoznačně největší ve Švédsku, protože tam má základ v tradici směřující již od sedmdesátých let 20. století k rovnému postavení mužů a žen a ve společensko-historickém pojetí rodiny [Eydal, Rostgaard 2016]. Ve Švédsku nalézáme také nejdelší ekvivalent plné finanční podpory v týdnech za součet otcovské dovolené a rodičovské dovolené rezervované otcům, činí 11 týdnů (viz Tabulka P3). Z námi zkoumaných států by mělo smysl ji sledovat ještě v Rakousku (sedm týdnů), Německu a Francii (šest týdnů). Protože však nejsou tyto týdny často otci využívány a jejich podíl na celkové délce volna je stále zanedbatelný [Kosłowski, Blum, Moss 2016], do analýz jsme otcovskou a rodičovskou dovolenou vyhrazenou otcům nezařadily.

Význam otcovské a rodičovské dovolené vyčleněné otcům je vedle praktické roviny především symbolický, má posilovat otcovskou roli a větší zapojení otců do rodinného života. Je přitom zajímavé, že některé výzkumy ukázaly, že péče otcovská a prarodičovská jsou spíše v zástupném než komplementárním vztahu. Jinak řečeno tam, kde je prarodičovské péče dostatek, se otec podílí na péči v menším rozsahu a naopak [Nilsen, Brannen, Lewis 2013; Meil, Rogero-García 2015].

Péče o předškolní děti

Systém vzdělávání a nerodinné péče o děti před nástupem do základní školy je jedním ze stavebních kamenů rodinných politik vyspělých zemí. Všechny modely rodinné politiky se nějak zaměřují na podporu nerodinné denní péče, nejčastěji institucionální (jesle a mateřské školy, v ČR dětské skupiny), ale i jiné (např. mateřské asistentky ve Francii, denní matky v Německu, mikrosesle v ČR). Všechny tyto formy souhrnně nazýváme, jak je to obvyklé, formální péčí. Spíše výjimečně se rodinné politiky zaměřují také na podporu neformální nerodičovské péče, jež bývá vykonávána zejména v širší rodině, a to hlavně prarodiči.¹²

¹¹ V České republice mají otcové nárok čerpat týdenní dávku otcovské poporodní péče od 1. 2. 2018, pro uvolnění z práce přitom v tomto období využívají rodičovskou dovolenou.

¹² Například ne individuálním, ale rodinným stanovením nároku na rodičovskou dovolenou a rodičovský příspěvek, který takto může být v některých státech čerpán např. babičkou dítěte. Tak je tomu např. v Maďarsku, Portugalsku či Rusku [Kosłowski, Blum, Moss 2016].

Termíny formální a neformální péče používáme v souladu se statistikami OECD. Jako formální je označována péče (a vzdělávání) poskytovaná různým způsobem za úplatu, zatímco neformální péče je poskytována bezplatně, bez ohledu na to, kdo je poskytovatel.

Systémy služeb denní péče jsou v evropských zemích rozmanité, stejně jako jejich historické, sociokulturní, politické i ekonomické kontexty. Jde o oblast, kde se prolínají individuální zájmy a preference se zájmem celospolečenským, a vliv mají odlišná obecná ideová schémata (konzervativní, feministický, liberální aj.), stejně jako sociokulturní kontext a tradice vlastní každé zemi [Mitchell, Hamplová 2012]. Hlavními střetávajícími se kontexty na individuální úrovni je na straně jedné společenským tlakem i individuálními aspiracemi podmíněný nárůst sociální participace a ekonomické aktivity žen [Křížková a kol. 2008; Šatava 2016] a na straně druhé biologicko-psychologické a sociální potřeby dětí [Hoskovcová 2006; Šulová 2013]. To se odráží i ve vývoji relevantního odborného diskurzu s dopady na denní praxi [Bartáková 2008; Dudová, Hašková 2011; Hašková, Mudrák, Saxonberg 2013].

Pokud rodiče nezvládnou či nechtějí pečovat sami, stojí před rozhodnutím o formě péče – zda využít formální péči institucionální, či individuální, nebo péči v rámci rodinných či přátelských kruhů. Z důvodu komplexního působení zmíněných kontextů a determinant nacházíme v této oblasti variabilitu individuálních strategií i rozdílnosti vzorců chování mezi zeměmi. Strategie rodin se pohybují na celé škále od výhradního využití buď formální, nebo neformální péče přes různou míru kombinace obou forem.

Předkládáme zde odraz těchto strategií ve vybraných zemích na základě popisu rozdílností v míře a poměru výskytu formální a neformální péče mezi námi vybranými zeměmi, a to pomocí korelačních diagramů. V nich porovnáváme podíly dětí ve formální a neformální nerodičovské péči ve dvou věkových kategoriích – mladší než tři roky a ve věku od tří let do počátku školní docházky.¹³ Ač by bylo zajímavé sledovat konkrétně prarodičovskou péči a její podíl na všech neformálních typech péče, neexistují data umožňující mezinárodní komparace k tomuto tématu. Je vhodné připomenout, že používáme poslední dostupná data, ale situace v oblasti vzdělávání a péče o nejmenší děti se v řadě evropských zemí mění a služby péče o předškolní děti se rozšiřují. To platí např. pro Slovensko, Bulharsko a částečně Polsko a Českou republiku [Bouget et al. 2015: 18; Szelewa 2017].

Pro tvorbu korelačních diagramů jsme použily ukazatele o podílu dětí z příslušné věkové kategorie, kterým je poskytována formální, resp. neformální péče. Formální péče je definována v datech OECD třemi typy: (a) péčí o děti poskyto-

¹³ Odpovídá to jak převládajícímu modelu odděleného oproti unitárnímu vzdělávání a péči o předškolní děti [European Commission 2014], tak praxi mezinárodních statistik (OECD, Eurostat).

vanou mimo domov v licencovaných zařízeních, (b) péči poskytovanou chůvami apod. v domově dětí nebo chůvy a (c) předškolními formami vzdělávání [OECD 2018a]. Neformální péče je definována jako „péče poskytovaná prarodiči nebo jinými příbuznými, přáteli nebo sousedy, za niž poskytovatel nedostává peněžní odměnu“ [OECD 2018b].

Diagramy 2, 3 ukazují podíly dětí ve zmíněných dvou věkových kategoriích a u každé z nich také srovnání jednotlivých zemí s průměry vypočtenými za tyto země, které jsou v diagramu zobrazeny vedlejšími osami. Souhrnné průměry za vybrané země jsou: v případě dětí do dvou let 25,9 % ve formální péči, resp. 24,8 % v neformální péči; v případě dětí ve věku od tří let do počátku školní docházky je to 84,8 % ve formální péči, resp. 29,1 % v neformální péči. Srovnání těchto průměrů s průměrem za všechny země EU¹⁴ ukazuje, že v námi vybraných zemích jsou oproti němu v menší míře rozšířeny oba typy péče pro děti v mladší věkové kategorii a v nepatrně menší míře i formální péče pro děti ve starší věkové kategorii. Vzniklá čtyři pole ilustrují čtyři formy dominance versus kombinace obou forem péče (Diagram 2, 3), které lze stručně popsat jako podprůměrný podíl jakékoliv nerodičovské péče (levý dolní kvadrant; Bulharsko); velký podíl neformální, ale malý podíl formální péče (levý horní kvadrant; Česká republika, Polsko, Slovensko); velký podíl formální, ale malý podíl neformální péče (pravý dolní kvadrant; Německo, Španělsko, Francie, Švédsko) a kombinace relativně vysoké míry využití obou forem (pravý horní kvadrant; Slovinsko).

Zásadní převahu formální péče (definujeme ji jako více než 90 % formální péče a méně než 10 % neformální péče pro děti věkové kategorie 3–6 let) vykazují dvě země s odlišnou rodinnou politikou. Jednak Švédsko, které na základě genderově vyrovnaného a sociálnědemokraticky orientovaného přístupu (degenderovaný familialismus [Leitner 2003]) poskytuje nižší podporu rodičovského volna na péči matkám (avšak souhrn placené rodičovské dovolené matky a otce dosahuje středních hodnot), ale hlavně výrazně nadprůměrně podporuje služby denní nerodinné péče. Jednak Španělsko, které jako stát s konzervativní sociální politikou příliš nepodporuje ani jednu oblast a ponechává značnou část zodpovědnosti za péči na rodinách.

Výraznou, ale ne tak zásadní převahu péče neformální nacházíme na Slovensku či v Polsku (definujeme si ji větším než 30% podílem neformální péče a méně než 10 % péče formální u dětí do dvou let, resp. méně než 70 % péče formální u dětí ve věku 3–6 let). V obou případech jde o země se socialistickou minulostí, ale opět odlišnou rodinnou politikou, projevující se v současnosti rozdílnou mírou podpory volna na péči, ale podobnou finanční podporou nerodinné denní péče o děti.

Na první pohled je zřejmý rozdíl v modelech využívání nerodičovské péče mezi mladší a starší věkovou kategorií z hlediska intenzity dané formy péče (Dia-

¹⁴ Pokud bychom pro osy zvolily příslušné podíly za všechny země EU, činily by referenční hodnoty ve stejném pořadí: 32,9 %; 30,2 %; 86,3 % a 28,7 %.

Diagram 2. Podíly dětí mladších tří let (0–2 roky) ve formální a neformální péči

Zdroj: OECD 2016, *Family Database*.

gram 2, 3 [též např. Palonciová et al. 2014; Hamplová 2014]). Pokud jde o způsob kombinace péče, převažují země, které se nacházejí ve stejném kvadrantu v obou věkových kategoriích. Posun mezi kvadranty byl zjištěn pouze u Velké Británie, Rakouska a Maďarska. Ve Velké Británii je sice stabilně na vysoké úrovni využívána neformální péče, avšak v porovnání s jinými zeměmi výrazně podprůměrně péče formální pro děti starší tří let.¹⁵ Británie je ovšem v tomto ohledu specifická tím, že povinná školní výuka začíná již od věku pěti let. Pro Rakousko je naopak typická domácí neformální a rodinná péče pro děti mladší tří let, zatímco naproti většina starších dětí už je ve formální péči. Lze tedy sledovat opačný posun, než jaký byl u Velké Británie. Podobně tomu bylo v Maďarsku, kde nižší míra využívání obou forem péče u mladších dětí se s věkem proměňuje a pro děti starší tří let Maďarsko naopak vykazuje nadprůměrné míry účasti v obou formách péče, tedy jak formální, tak neformální.

Celkovou diferenciaci mezi zeměmi „tlumí“ fakt, že v případě dětí do dvou let věku se míra využívání neformální péče mezi sledovanými zeměmi neliší zásadně.¹⁶ Výjimkou je Švédsko s téměř zanedbatelnou úrovní neformální péče.

¹⁵ Může zde mít vliv, vedle „tradičních“ norem, relativně vysoká cena těchto služeb (viz poznámka pod čarou č. 9).

¹⁶ Standardní odchylka od průměru (bez Švédska) s hodnotou 26,8 % činí 9,7; u formální péče je to 16,8 při průměru 25,9 %.

Diagram 3. Podíly dětí od tří let do začátku povinné školní docházky (3 roky až cca 6 let) ve formální a neformální péči

Zdroj: OECD 2016, Family Database.

Poznámka: za Německo nejsou v uvedeném zdroji údaje o neformální péči, proto byla použita data Eurostatu (oba zdroje vycházejí z dat EU-SILC), kde je vedle formální péče (nezahrnující placenou péči chův) definována „péče ostatní“, která zahrnuje neplacené i placené formy individuální nerodinné péče (chůvy). Podíl těchto forem nelze spolehlivě odhadnout, lze jen dedukovat, že při dostupnosti shodných dat by se Německo umístilo níže na ose Y a více vlevo na ose X, nicméně by zůstalo ve stejné části grafu spolu s Francií, Španělskem a Švédskem.

Naproti tomu Slovinsko se u této věkové kategorie dětí vymyká vysokým zastoupením formální péče.

Větší míru podobnosti vidíme v případě formální péče u starší věkové kategorie dětí, kde se jejich podíl pohybuje v devíti ze třinácti zemí mezi 81–97 %.¹⁷ Většina dětí ve věku 3–6 let se ve všech zemích účastní formálního vzdělávání nebo péče. Výjimku zde představuje Polsko (61 %) a nižší je i podíl formální péče v dalších třech zemích, ve Velké Británii, v Bulharsku a na Slovensku. U dětí ve věku 3–6 let zjišťujeme oproti tomu velký rozptyl míry neformální péče.

Podíl zemí, které rovnoměrněji kombinují oba druhy péče, je v obou věkových kategoriích dětí podobný (3, resp. 4), ale jen dvě (Itálie a Slovinsko) obdobně silně kombinují obě formy u dětí obou věkových kategorií.

¹⁷ Standardní odchylka od průměru 84,7 % je pouze 10,6; u neformální péče je to 15,7 při průměru 29,1 %.

Tyto poznatky lze shrnout tak, že v nerodičovské péči vykazují podobné rysy postkomunistické země střední Evropy a Rakousko, jež všechny mají podprůměrnou míru formální péče a okolo průměru se pohybující míru neformální péče. Ostatní země, kterým je společná větší míra formální péče, se dělí na dvě skupiny s různou mírou péče neformální, obě různorodé z hlediska rodinných politik a zcela nesourodé podle míry zaměstnanosti žen.

Kontextuální souvislosti péče

Rodinná politika

Péče o předškolní děti se ve srovnávaných zemích odvíjí dle různých modelů, které nejsou plně závislé na opatřeních rodinné politiky, nicméně jsou jimi znatelně ovlivněny. Významnou roli v tom nepochybně hraje i skutečnost, zda se jedná o stabilní opatření rodinné politiky, platná a využívaná dlouhodobě, nebo o nové změny, které se v praxi ještě plně neuplatnily. Například větší investice do formální péče o nejmenší děti v Německu, zkrácení doby vyplácení rodičovského příspěvku i vyhrazení části rodičovské dovolené otcům se projevuje jen pozvolna [Kosłowski, Blum, Moss 2016]. Podobně jako zpřístupnění rodičovské dovolené otcům v mnohých státech Evropy, které nevycházelo z obecně sdílených požadavků rodičů, ale hlavně části společnosti prosazující genderovou rovnost a současně bylo iniciováno požadavky EU. Změny v chování rodičů jsou často postupné, nikoliv stejně skokové jako zavádění nových opatření rodinné politiky.

Potvrdil se náš předpoklad, že nastavení rodinné politiky v různých státech automaticky negeneruje určitý způsob rozvržení péče o předškolní děti. V základních obrysech sice lze nalézt souvislost mezi systémy mateřské a rodičovské dovolené a využíváním formální a neformální péče podle věku dětí, existují však mnohé výjimky. Podprůměrný výskyt formální péče o nejmladší děti nacházíme v zemích s dlouhou státem podporovanou rodičovskou péčí a obvykle i s nízkou podporou institucionální denní péče. Jedná se vesměs o postkomunistické státy s výjimkou Slovinska. Z tohoto vztahu se poněkud vymyká i Polsko, které svojí, dnes již explicitně familialistickou politikou [Szelewa 2017] nepodporuje služby péče o děti, a i proto vykazuje velmi nízkou úroveň využívání formální péče (výrazně nejnižší je u starších dětí) a současně poskytuje rodičům pouze střední úroveň délky mateřské a rodičovské dovolené. V tomto ohledu zde nacházíme rozpor v opatřeních rodinné politiky a je zřejmé, že břemeno péče zůstává na rodině. Rozporuplný je i vztah ve Velké Británii. Tam je podporována pouze krátká rodičovská péče, čemuž v zásadě odpovídá nadprůměrný výskyt obou forem nerodičovské péče (formální i neformální) u mladších dětí, ale u starších dětí je formální péče využívána výrazně méně často v porovnání s ostatními sledovanými státy. Krátká mateřská a rodičovská dovolená tedy nevede nutně všechny matky k tomu, aby se vracely brzy na trh práce a aby o děti pečoval někdo jiný [viz též

Carling, Duncan, Edwards 2002]. To platí i v případě Španělska, kde je navíc jen velmi málo využívaná neformální neplacená péče.

Skupinu zemí s nejvyšší mírou využívání formální péče a nejnižší mírou péče neformální lze při posouzení sledovaných rodinněpolitických opatření rozdělit na dvě podskupiny. Do první zahrnujeme Francii a Španělsko s nejkratší délkou celkového volna na rodičovskou péči, do druhé pak Švédsko a Německo se střední délkou volna na rodičovskou péči. Střední délkou volna na péči a vysoký podíl využívané formální péče nacházíme dále ve Slovinsku a Itálii, kde je ovšem tato péče významným způsobem doplňována péčí neformální. Jsou to země se zcela odlišnou mírou zaměstnanosti žen, tedy zřejmě s odlišnou rolí nerodičovské péče.

U neformální péče nelze vysledovat zřejmou vazbu na systém mateřské a rodičovské dovolené. Neformální péče je podprůměrně využívána především v zemích s nejkratším volnem na rodičovskou péči, ale také v Bulharsku, kde je volno jedno z nejdelších. Země s průměrnou délkou volna vykazují jak vyšší (Polsko a Rakousko), tak nižší (Maďarsko a Bulharsko) úroveň výskytu neformální péče. Lze to interpretovat tak, že neformální péče má širší poslání, je prostorem většího vlivu individuálních preferencí a zvyklostí, stejně jako hodnotově normativních struktur. Patrně zde hraje roli intervenujícího faktoru různá dostupnost služeb péče od dětí, ale zejména postoje rodičů k nim. Jejich využívání pak generuje i různé podíly pravidelné neformální péče. Závislost na strukturálních podmínkách se zde jeví jako menší.

V posledních desetiletích někteří středoevropští autoři [Leitner 2003; Lohmann, Zigel 2016; Sirovátka 2004; Saxonberg, Sirovátka 2007; Saxonberg, Szelewa 2007; Szelewa 2017] pracovali s konceptem tzv. familialismu v klasifikaci rodinných politik zaměřených na péči o nejmenší děti a seniory. Podle něj lze státy členit podle podpory rodinné péče na explicitně familialistické (velká podpora rodinné péče, příkladem je Itálie, Polsko po roce 2016), implicitně familialistické (malá podpora rodinné péče, ale spoléhání na ni, nízká podpora formální péče, např. Polsko), a dále na volitelně familialistické (střední podpora rodinné i formální péče, příklad Francie). Další členění v tomto konceptu zohledňuje gender, kdy většina států podporuje tzv. genderovaný familialismus, založený na předpokladu odlišných rolí matky a otce, a jen výjimečně je uplatňován tzv. degenderovaný familialismus, který cíleně přenáší některá původně mateřská práva na otce (např. Švédsko) [Leitner 2003; Szelewa 2017]. Přestože považujeme řazení zemí k těmto ideálním typům dle podpory péče za obtížné, pokusily jsme se o něj, abychom ověřily, zda koresponduje s reálnou péčí, respektive s mírou využívání formální a neformální péče. Zjistily jsme, že zjevný vztah v této oblasti není. Využívání neformální péče se totiž zjevně odvíjí dle jiných vzorců než dle opatření rodinných politik. Do námi identifikované jednotné skupiny států s vysokou mírou formální péče a nízkou mírou neformální péče patří země s různými typy politik dle Sigrid Leitner [2003], tj. Švédsko (degenderovaný familialismus), Německo (explicitní familialismus), Francie (volitelný familialismus) a Španělsko (implicitní familialismus).

Zaměstnanost matek

Naše srovnání také ukázalo, že neexistuje jasná souvislost mezi zaměstnaností matek či rodičů (Tabulka P1) a uplatňovaným modelem péče o předškolní děti (Diagramy 2, 3). Stejná míra zaměstnanosti se podle našich zjištění nezakládá na stejném modelu péče o předškolní děti. Běžně se předpokládá, že nastavení rodinných politik spolu s nabídkou zkrácených úvazků do velké míry předurčují strategie sladování zaměstnání s rodičovskou péčí a dělbu rolí rodičů. Jen v některých z námi sledovaných zemích je rodičům umožněno volit častěji strategii zaměstnání jednoho z nich (matky) na částečný úvazek. Tato strategie je přitom některými autory považována v době péče o malé děti za optimální [Hakim 2000, 2016; European Foundation... 2003; Palonciová et al. 2014; Barvíková et al. 2018].

Vysoká míra plných úvazků matek předškolních dětí byla zaznamenána ve Slovinsku, Polsku, Bulharsku, České republice, Maďarsku a Slovensku (činila zde 50 % a více [OECD 2016], Tabulka P1). Všechny tyto země vykazovaly nadprůměrnou míru využívání neformální péče. Plné úvazky obou rodičů (často vynucené podmínkami na trhu práce) mohou zvyšovat poptávku po neformální péči, která doplňuje péči formální tam, kde je její nabídka nedostatečná. Nebo je tato neformální, často prarodičovská péče využívána jako odlehčovací služba, aby děti nemusely trávit 10 hodin denně pět dní v týdnu v institucích či jako odlehčení rodičům od každodenní péče.

Vysoká míra neformální péče byla ovšem zjištěna i v Itálii, Velké Británii a Rakousku, kde pouze zhruba jedna třetina matek dětí mladších šesti let pracovala na plný úvazek a významná část matek pracovala na úvazek částečný. Zdá se tedy, že neformální péče hraje významnou roli při různých modelech zaměstnanosti rodičů. Patrně zde působí kulturní vzorce mající základ v minulosti. To bylo dokumentováno např. ve Velké Británii, kdy autorky Wheelock a Jones [2002] ukázaly, že doplňková neformální péče prarodičovská je rodiči považována za lepší v porovnání s péčí formální.

Kvalita péče, prarodičovství a genderově morální racionality

Kvalita péče či přesvědčení o její vhodnosti či nevhodnosti je nepochybně velmi významným faktorem v rozhodování pro výběr typu péče. V některých postkomunistických zemích (Česká republika, Maďarsko, Polsko, Slovensko) byl vysledován společný velký důraz na rodinnou péči pro děti mladší tří let, který byl vysvětlován předchozí negativní zkušeností s jeslemi kvůli jejich nízké kvalitě [Hašková, Saxonberg 2016; Lovász 2016]. Při současném nedostatku těchto zařízení pak rodiče logicky raději volili péči neformální, pokud jim byla dostupná.

Výše uvedené poznatky indikují, že neformální péče neslouží jen ke zvyšování zaměstnanosti matek. Pokud o děti pečují prarodiče, může být tento vzájemný kontakt i obohacením mezigeneračních vztahů s potenciálem k posílení

budoucí mezigenerační solidarity. Bylo prokázáno, že dostupnost formální péče o děti sice snižuje četnost péče prarodičů o vnoučata, nicméně zřejmě neeliminuje mezigenerační vztahy, jak by se na první pohled zdálo. Pouze mění a posouvá jejich význam a funkci. Země s celkově největším podílem prarodičů účastnících se alespoň někdy péče o vnoučata jsou zpravidla jiné než ty, kde je intenzivně poskytována pravidelná prarodičovská péče o vnoučata [Glaser et al. 2013; Hamplová 2014; Petrová Kafková 2014]. Podíl prarodičů pečujících bez přítomnosti rodičů alespoň o jedno svoje vnouče mladší šesti let byl ve Švédsku i Francii paradoxně vyšší než podíl pečujících prarodičů v České republice nebo Itálii (data za rok 2006 [Hamplová 2014]). Pravidelná denní či týdenní péče je v těchto zemích v mezinárodním porovnání na průměrné (Francie) nebo na nejnižší (Švédsko) úrovni [Glaser et al. 2013: 60]. Nelze tedy jednoznačně říci, že by dostatek formální péče o děti eliminoval roli prarodičů ve vztahu k vnoučatům, a naopak, že by nedostatek takových služeb tuto roli posiloval, protože zde působí i další faktory. Vedle sledované rodinné politiky a zaměstnanosti jsou to především faktory hodnotově normativní.

Právě pomocí těchto faktorů lze vysvětlit rozdíly i na úrovni států. Genderově morální racionality se tedy uplatňují nejen na úrovni individuů a sociálních skupin, ale i na úrovni vyšší, tedy státní. I proto, že jsou tyto normy stabilnější než opatření rodinných politik, změny politik mají malý či velmi pozvolný vliv na genderové vztahy a strategie péče o děti [Wildebanks 1996]. Naše srovnání ukázalo, že pokud se teorie genderově morálních racionalit přenesou z roviny individuální do vyšší úrovně, kde na agregované úrovni srovnáváme data mezi jednotlivými státy, platí zde podobná pravidla. I na úrovni států lze tedy vysledovat hlavní souvislosti stejně jako na úrovni sociálních skupin v rámci jednoho státu. Přitom platí, že vztah mezi rodinnou politikou, zaměstnaností matek a využíváním formální a neformální péče o děti není přímočarý. Jinak řečeno, rodiče se v péči nerozhodují pouze na základě racionálního ekonomického uvažování, ale berou v potaz i emocionální a morální dimenzi. Neformální péče a péče prarodičů pak jednoznačně spadá do této dimenze a její podíl nelze na základě rodinněpolitických opatření odhadovat.

Závěr

Sledovaly jsme využívání formální a neformální péče o předškolní děti ve vybraných státech Evropy s různými režimy zaměstnanosti matek malých dětí a s různou rodinnou politikou. Ukázaly jsme, že vztah mezi realizovanou péčí a opatřeními rodinné politiky je vzájemný a působí obousměrně. Tedy neplatí, že by stejná opatření rodinné politiky produkovala stejné rozvržení péče o děti, protože to je vedle strukturálních faktorů ovlivňováno rovněž morálním rozměrem a kulturními i osobními normami a hodnotami. Je zřetelné, že využívání formální péče je více formováno rodinnými politikami, byť jimi není určováno. Zato rozsah neformální péče je určován především normami a zvyky, politiky ji formují

pouze potud, že v místech s nedostatkem formální péče může neformální péče tu formální do určité míry nahrazovat.

Srovnání vybraných 13 evropských států ukázalo, že Česká republika se v rozvržení péče o předškolní děti podobá především dalším postkomunistickým zemím – Slovensku a Polsku, ale i Rakousku. Všechny spojuje dlouhé rodičovské volno a nízké využívání nerodičovské péče o děti mladší tří let při současném vysokém podílu neformální péče. Ten je ovšem vysoký i v dalších zemích, konkrétně ve Velké Británii, Slovinsku a Itálii. Zhruba o jednu třetinu až polovinu předškolních dětí v těchto státech pravidelně, na denní či týdenní bázi, pečují prarodiče, přátelé či známí. Proto by do budoucna bylo vhodné neopomíjet při utváření rodinných politik význam neformální péče o předškolní děti.

Rozsah článku i nedostupnost relevantních dat neumožnily blíže analyzovat další předpokládané determinanty využívání neformální péče. Pouze jsme naznačily význam rostoucí zaměstnanosti žen ve vyšším věku jako faktoru limitujícího pečovatelský potenciál těchto žen, kdy míra jejich zaměstnanosti sledovaná v datech OECD je jen dílčím ukazatelem. Bylo by též žádoucí zohlednit prostorovou dostupnost formální péče pro rodiče předškolních dětí a její finanční nákladnost, k čemuž by omezeně mohla být využita i dostupná data OECD [2016]. Zjistit z nich lze poměr výdajů na péči k průměrné mzdě či rodinnému příjmu [OECD 2016]. Pominuly jsme také subjektivní stránky, tedy preference v oblasti nerodičovské péče. Na tomto poli lze jako určitý, byť omezený základ dat použít mezinárodní šetření European Value Study. V zájmu zjednodušení jsme nezahrnuly do statě analýzy zohledňující týdenní hodinový rozsah obou forem péče, které přinášely nejasné výsledky. Další výzkum by se měl podrobněji zaměřit právě na tato hlediska. Pro jejich sledování bude nezbytné najít vhodné datové zdroje, což zejména pro oblast neformální péče nebude lehkým úkolem.

VĚRA KUCHAROVÁ působí ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i., jako vedoucí výzkumného týmu rodinné politiky. V poslední době se zaměřuje zejména na témata rodinné politiky, sledování rodiny a zaměstnání, životních podmínek rodin, rodičovství a nerodičové péče o děti.

OLGA NEŠPOROVÁ působí ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i., jako výzkumná pracovnice týmu rodinné politiky. Hlavními tématy jejího odborného zájmu jsou rodinná politika, rodičovství, mezigenerační solidarita, institucionální podpora rodiny, náboženství a pohřbívání.

Literatura

- Bartáková, H. 2008. *Cesta zpátky. Návrat žen po rodičovské dovolené na trh práce v České republice*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.
- Barvíková, J., S. Höhne, J. Paloncyová, K. Svobodová. 2018. *Mikrojesle: nová služba předškolní péče v průzkumu veřejného mínění* [online]. Praha: VÚPSV. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_443.pdf
- Bouget, D., H. Frazer, E. Marlier, S. Sabato, B. Vanhercke. 2015. *Social Investment in Europe. A Study of National Policies 2015*. Brusel: European Commission.
- Brandth, B., E. Kvande. 2011. „Norway: the Making of the Father's quota.“ Pp. 191–206 in S. Kamerman, P. Moss (eds.). *The Politics of Parental Leave Policies: Children, Parenting, Gender and the Labour Market*. Bristol: Policy Press, <https://doi.org/10.1332/policypress/9781847420671.003.0012>.
- Caracciolo di Torella, E., A. Masselot. 2010. *Reconciling Work and Family Life in EU Law and Policy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, <https://doi.org/10.1057/9780230246683>.
- Carling, A., S. Duncan, R. Edwards (eds.). 2002. *Analysing Families. Morality and Rationality in Policy and Practice*. London: Routledge.
- Castles, F. G. 2003. „The World Turned Upside Down: Below Replacement Fertility, Changing Preferences and Family-Friendly Public Policy in 21 OECD Countries.“ *Journal of European Social Policy* 13 (3): 209–227, <https://doi.org/10.1177/09589287030133001>.
- D'Addio, A. C., M. M. d'Ercole, 2005. *Trends and Determinants of Fertility Rates in OECD Countries: The Role of Policies*. Paříž: OECD.
- Dudová, R., H. Hašková. 2011. „Nastavení sociálních politik, odborný diskurs a ‚správná‘ péče o děti – srovnání České republiky a Francie.“ *Fórum sociální politiky* 5 (5): 8–14.
- Duncan, S., R. Edwards, T. Reynolds, P. Alldred. 2003. „Motherhood, Paid Work and Partnering: Values and Theories.“ *Work, Employment and Society* 17 (2): 309–330, <https://doi.org/10.1177/0950017003017002005>.
- Duncan, S., R. Edwards, P. Alldred, T. Reynolds. 2004. „Mothers and Childcare: Policies, Values and Theories.“ *Children and Society* 18 (4): 245–265.
- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- European Commission. 2013. *Barcelona Objectives. The Development of Childcare Facilities for Young Children in Europe with a View to Sustainable and Inclusive Growth* [online]. Luxembourg: European Commission [cit. 23. 5. 2017]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/justice/genderequality/files/documents/130531_barcelona_en.pdf.
- European Commission/EACEA/Eurydice/Eurostat. 2014. *Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe. 2014 Edition*. Eurydice and Eurostat Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union, <https://doi.org/10.2797/75270>.
- Eurostat. 2009. *Reconciliation between Work, Private and Family Life in the European Union* [online]. Luxembourg: Eurostat [cit. 20. 11. 2018]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5705547/KS-78-09-908-EN.PDF/6180b5e6-e482-4d5f-a681-6a9bce05d733>.
- European Commission. 2018. *Changes in Child and Family Policies in the EU28 in 2017. European Platform for Investing in Children: Annual Thematic Report*. Brussels: European Commission [cit. 30. 11. 2018], <https://doi.org/10.2767/14467>.
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. 2003. *Working-time Preferences and Work-life Balance in the EU: Some Policy Considerations*

- for *Enhancing the Quality of Life*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Evropská komise. 2018. *Zpráva komise evropskému parlamentu, radě, evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a výboru regionů* [online]. Brusel: Evropská komise [cit. 30. 11. 2018]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2018/CS/COM-2018-273-F1-CS-MAIN-PART-1.PDF>.
- Eydal, G. B., T. Rostgaard. 2016. *Fatherhood in the Nordic Welfare States: Comparing Care Policies and Practice*. Bristol: Policy Press, <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447310471.001.0001>.
- Förster, M., G. Verbist. 2012. „Money or Kindergarten? Distributive Effects of Cash Versus In-kind Family Transfers for Young Children.“ *OECD Social, Employment and Migration Working Papers* No. 135. Paris: OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/5k92vxbgpmnt-en>.
- Gerbery, D. 2016. „Rodinná politika na Slovensku v komparatívnej perspektíve.“ *Slovenská štatistika a demografia* 26 (3): 48–68.
- Giddens, A. 2000. *Třetí cesta: obnova sociální demokracie*. Praha: Mladá Fronta.
- Gilligan, C. 2001. *Jiným hlasem: o rozdílné psychologii žen a mužů*. Praha: Portál.
- Glaser, K., D. Price, G. Di Gessa, E. Ribe, R. Stuchburg, A. Tinker. 2013. *Grandparenting in Europe: Family Policy and Grandparent Role in Providing Childcare* [online]. London: King's College [cit. 28. 5. 2017]. Dostupné z: https://www.grandparentsplus.org.uk/wp-content/uploads/2013/08/Grandparenting-in-Europe-0613_Electronic.pdf.
- Gray, A. 2005. „The Changing Availability of Grandparents as Carers and Its Implications for Childcare Policy in the UK.“ *Journal of Social Policy* 34 (4): 557–577, <https://doi.org/10.1017/s0047279405009153>.
- Grunow, D., M. Evertsson. 2016. *Couples' Transitions to Parenthood. Analysing Gender and Work in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, <https://doi.org/10.4337/9781785366000>.
- Grunow, D., M. Evertsson. 2019. *New Parents in Europe. Work-Care Practices, Gender Norms and Family Policies*. Cheltenham: Edward Elgar, <https://doi.org/10.4337/9781788972970>.
- Hakim, C. 2000. *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century: Preference Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Hakim, C. 2016. *Key Issues in Women's Work: Female Diversity and the Polarisation of Women's Employment*. Abingdon, New York: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781843146148>.
- Hamplová, D. 2014. „Hlídní vnoučat českými prarodiči v mezinárodním srovnání.“ *Data a výzkum-SDA Info* 8 (1): 25–40.
- Hamplová, D., P. Šalamounová. 2015. „Preferovaná délka rodičovské dovolené: Srovnání osmi evropských zemí.“ *Fórum sociální politiky* 9 (6): 2–9.
- Hasmanová Marhánková, J. 2015. „The Changing Practices and Meanings of Grandparenthood. Reflections on Demographical Trends and Changing Representations of Ageing.“ *Sociology Compass* 9 (4): 309–319, <https://doi.org/10.1111/soc4.12259>.
- Hasmanová Marhánková, J., M. Štípková. 2014. „Typologie prarodičovství v české společnosti – faktory ovlivňující zapojení prarodičů do péče o vnoučata.“ *Naše společnost* 12 (1): 15–26.
- Hasmanová Marhánková, J., M. Štípková. 2018. *Prarodičovství v současné české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hašková, H., A. Křížková, R. Dudová. 2015. *Ekonomické náklady mateřství: co znamená odpovědnost za péči o dítě/děti pro ženy z hlediska jejich pracovního uplatnění a ekonomického postavení?* [online]. SOU AV ČR [cit. 30. 11. 2018]. Dostupné z: http://aa.ecn.cz/img_upload/8b47a03bf445e4c3031ce326c68558ae/sekundarni-analyza-zprava-final_format.pdf.

- Hašková, H., S. Saxonberg. 2016. „The Revenge of History – The Institutional Roots of Post-Communist Family Policy in the Czech Republic, Hungary and Poland.“ *Social Policy Administration* 50 (5): 559–579, <https://doi.org/10.1111/spol.12129>.
- Hašková, H., J. Mudrák, S. Saxonberg. 2013. *Péče o nejmenší. Boření mýtů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Höhne, S. 2017. „Změny v čerpání rodičovského příspěvku v demografických souvislostech.“ *Demografie* 59 (1): 5–22.
- Höhne, S., V. Kuchařová. 2016. „Změny finančních nástrojů rodinné politiky v letech 2006–2015 a jejich potenciál měnit natalitní chování.“ *Politická ekonomie* 64 (7): 867–890, <https://doi.org/10.18267/j.polek.1094>.
- Hoskocňová, S. 2006. *Psychická odolnost předškolního dítěte*. Praha: Grada.
- Chesnais, J. C. 1996. „Fertility, Family, and Social Policy in Contemporary Western Europe.“ *Population and Development Review* 22 (4): 729–739, <https://doi.org/10.2307/2137807>.
- Kellehear, A. 2012. *Compassionate Cities. Public Health and End of Life Care*. London: Routledge.
- Koslowski, A., S. Blum, P. Moss (eds.). 2016. *12th International Review of Leave Policies and Related Research 2016* [online]. International Network On Leave Policies And Research [cit. 30. 5. 2017]. Dostupné z: http://www.leavenetwork.org/fileadmin/user_upload/k_leavenetwork/annual_reviews/2016_Full_draft_20_July.pdf.
- Křížková, A., R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková, Z. Uhde (eds.). 2008. *Práce a péče*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kuchařová, V., O. Nešporová. 2017. „Česká rodinná politika – podpora rodin s nezaopatřenými dětmi a autonomie rodiny.“ *Fórum sociální politiky* 11 (2): 2–13.
- Kuchařová, V., K. Psychlová. 2016. *Výzkum zájmu rodičů o motivační otcovskou dovolenou*. Praha: VÚPSV.
- Kuitto, K. 2016. *Post-Communist Welfare States in European Context. Patterns of Welfare Policies in Central and Eastern Europe*. Cheltenham a Northampton: Edward Elgar, <https://doi.org/10.4337/9781784711986>.
- Lakomý, M., M. Kreidl. 2015. „Full-time Versus Part-time Employment: Does It Influence Frequency of Grandparental Childcare?“ *European Journal of Ageing* 12 (4): 321–331, <https://doi.org/10.1007/s10433-015-0349-9>.
- Leitner, S. 2003. „Varieties of Familialism. The Caring Function of the Family in Comparative perspective.“ *European Societies* 5 (4): 353–375, <https://doi.org/10.1080/1461669032000127642>.
- Lewis, J., M. Campbell, C. Huerta. 2008. „Patterns of Paid and Unpaid Work in Western Europe: Gender, Commodification, Preferences and the Implications for Policy.“ *Journal of European Social Policy* 18 (1): 21–37, <https://doi.org/10.1177/0958928707084450>.
- Lohmann, H., H. Zagel. 2016. „Family Policy in Comparative Perspective: The Concepts and Measurement of Familization and Defamilization.“ *Journal of European Social Policy* 26 (1): 48–65, <https://doi.org/10.1177/0958928715621712>.
- Lovász, A. 2016. „Childcare Expansion and Mothers' Employment in Post-Socialist Countries.“ *IZA World of Labour* 319: 1–11, <https://doi.org/10.15185/izawol.319>.
- Maříková, H. (ed.). 2012. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Meil, G., J. Rogero-García. 2015. „Does Paternal Childcare Replace Grandparental Support in Dual-Earner Families?“ *Family Science* 6 (1): 31–37, <https://doi.org/10.1080/19424620.2015.1009934>.
- Mitchell, E., D. Hamplová (eds.). 2012. *Kdo se (po)stará? Dítě mezi rodinou, státem a trhem*. Praha: SOÚ AV ČR.
- MLčoch, L. 2014. *Ekonomie rodiny v proměnách času, institucí a hodnot*. Praha: Karolinum.

- Možný, I. 1990. *Moderní rodina. Mýty a skutečnosti*. Brno: Blok.
- Možný, I., M. Přidalová, L. Bánovcová. 2003. *Mezigenerační solidarita: Předběžná zpráva z mezinárodního srovnávacího výzkumu Hodnota dětí a mezigenerační solidarita*. Praha: VÚPSV.
- MPSV. 2008. *Soubor prorodinných opatření – Prorodinný balíček* [online]. MPSV [cit. 20. 11. 2018]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/5898/komplet_balik.pdf.
- Nešporová, O. 2015a. „Přechod k mateřství – Plány versus realita týkající se pracovních životů vysokoškolsky vzdělaných žen.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 16 (2): 73–84, <https://doi.org/10.13060/12130028.2015.16.2.222>.
- Nešporová, O. 2015b. „Flexibilní režim čerpání rodičovského příspěvku a sladování rodičovství s placenou prací.“ *Fórum sociální politiky* 9: 10–18. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/FSP_2015-06.pdf.
- Nilsen, A., J. Brannen, S. Lewis (eds.). 2013. *Transitions to Parenthood in Europe*. Bristol: Policy Press.
- OECD. 2007. *Babies and Bosses: Reconciling Work and Family Life. A Synthesis of Findings for OECD Countries*. Paris: OECD, <https://doi.org/10.1787/9789264032477-en>.
- OECD. 2016. *OECD Family Database* [online]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/social/family/database.htm>.
- OECD. 2018a. *Typology of Childcare and Early Education Services*. Dostupné z: <http://www.oecd.org/els/family/PF4-1-Typology-childcare-early-education-services.pdf>.
- OECD. 2018b. *Informal Childcare Arrangements* [online]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/els/family/PF3-3-Informal-childcare-arrangements.pdf>.
- Paloncyová, J., J. Barvíková, V. Kuchařová, K. Pečlová, K. Svobodová. 2014. *Nové formy denní péče o děti v české republice*. Praha: VÚPSV.
- Petrová Kafková, M. 2014. „Péče o vnoučata v současnosti: evidence na základě dat SHARE 2010.“ *Fórum sociální politiky* 8 (3): 9–14. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/FSP_2014-03.pdf.
- Saxonberg, S., T. Sirovátka. 2007. „Re-familisation of the Czech Family Policy and Its Causes.“ *International Review of Sociology—Revue Internationale de Sociologie* 17 (2): 319–341, <https://doi.org/10.1080/03906700701357307>.
- Saxonberg, S., D. Szelewa. 2007. „The Continuing Legacy of the Communist Legacy? The Development of Family Policies in Poland and the Czech Republic.“ *Social Politics* 14 (3): 351–379, <https://doi.org/10.1093/sp/jxm014>.
- Sevenhuijsen, S. 2002. „A Third Way? Moralities, ethics and Families: An Approach through the Ethic of Care.“ Pp. 129–144 in A. Carling, S. Duncan, R. Edwards (eds.). *Analysing Families. Morality and Rationality in Policy and Practices*. London / New York: Routledge.
- Sirovátka, T. 2004. „Family Policy in the Czech Republic after 1989: From Gendered and Enforced De-familialism to Gendered and Implicit Familialism.“ Pp. 97–117 in P. Mareš (ed.). *Society, Reproduction and Contemporary Challenges*. Brno: Barrister and Principal.
- Sirovátka, T., J. Váľková (eds.). 2017. *Understanding Care Policies in Changing Times: Experiences and Lessons from the Czech Republic and Norway*. Brno: CDK.
- Sirovátka, T., H. Tomešová Bartáková. 2011. „Reconciliation Policy in the Czech Republic and the EU: From Neglect to Rejection.“ *European Journal of Social Security* 13 (1): 161–177, <https://doi.org/10.1177/138826271101300109>.
- Sleebos, J. 2003. „Low Fertility Rates in OECD Countries: Facts and Policy Responses.“ *OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers* 15. Paris: OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/568477207883>.

- Svobodová, K., A. Šťastná. 2010. „Rozdělení genderových rolí mezi rodiči malých dětí v České republice a na Slovensku.“ *Fórum sociální politiky* 4 (4): 2–9.
- Szelewa, D. 2017. „From Implicit to Explicit Familialism: Post-1989 Family Policy Reforms in Poland.“ Pp. 129–151 in D. Auth, J. Hergenhan, B. Holland-Cunz (eds.). *Gender and Family in European Economic Policy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1007/978-3-319-41513-0_7.
- Szelewa, D., M. P. Polakowski. 2008. „Who Cares? Changing Patterns of Childcare in Central and Eastern Europe.“ *Journal of European Social Policy* 18 (2): 115–131, <https://doi.org/10.1177/0958928707087589>.
- Šatava, J. 2016. *Daňový systém snižuje motivaci matek s menšími dětmi k práci: Doporučení a jeho vyhodnocení*. Praha: Národohospodářský ústav AV ČR.
- Šulová, L. 2013. „Předškolní dítě a jeho svět.“ Pp. 64–69 in I. Gillernová, J. Šípek. *Vybrané kapitoly z psychologie pro každého*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, katedra psychologie, <https://doi.org/10.29364/epsy.331>.
- Thévenon, O. 2011. „Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis.“ *Population and Development Review* 37 (1): 57–87, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00390.x>.
- Thomson, R. 2007. „The Qualitative Longitudinal Case History: Practical, Methodological and Ethical Reflections.“ *Social Policy and Society* 6 (4): 571–582, <https://doi.org/10.1017/s1474746407003909>.
- Vidovičová, L., L. Galčanová, M. Petrová Kafková. 2015. „Význam a obsah prarodičovské role u mladých českých seniorů a seniorek.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 51 (5): 761–782, <https://doi.org/10.13060/00380288.2015.51.5.213>.
- Vohlídalová, M. 2007. „Participace mužů na domácích pracích a péči o děti na základě kvantitativních výzkumů.“ Pp. 32–51 in H. Maříková (ed.), M. Vohlídalová. *Trojalá, nebo dočasná změna? Sociologické studie / Sociological Studies 07:11*. Praha: SOÚ AV ČR.
- Wheelock, J., K. Jones. 2002. „‘Grandparents are the Next Best Thing’: Informal Childcare for Working Parents in Urban Britain.“ *Journal of Social Policy* 31 (3): 441–463, <https://doi.org/10.1017/S0047279402006657>.
- Wildebank, J. 1996. „To What Extent Can Social Policy Challenge the Dominant Ideology of Mothering? A Cross-National Comparison of Sweden, France and Britain.“ *Journal of European Social Policy* 6 (2): 147–161, <https://doi.org/10.1177/095892879600600204>.

Přílohy

Tabulka P1. Členění evropských států dle zaměstnanosti žen – výsledky klastrové analýzy (podíl v %) – první část

Číslo skupiny dle zaměstnanosti žen	Stát	Zaměstnanost matek – děti do 14 let	Zaměstnanost rodičů žijících v páru – oba jsou zaměstnaní, alespoň jeden pracuje na plný úvazek		Charakteristika klastru
			Nejmladší dítě 0–2 roky	Nejmladší dítě 3–5 let	
1	<i>Švédsko</i>	79,1	70,3	75,3	vysoká zaměstnanost matek dětí všech věkových kategorií, <u>malý podíl</u> částečných úvazků matek
	Litva	75,8	62,5	66,0	
	Portugalsko	75,7	63,8	66,5	
	Chorvatsko	69,2	58,7	65,1	
	<i>Švédsko</i>	83,1	70,4	81,1	
2	Dánsko	82,0	72,4	80,3	spíše <u>vyšší</u> zaměstnanost (AT, NL) nebo středně vysoká (DE, UK); <u>velký podíl</u> částečných úvazků matek
	<i>Rakousko</i>	75,7	61,7	68,8	
	<i>Německo</i>	69,0	49,4	67,2	
	Nizozemí	74,8	69,7	70,1	
	<i>Spojené království</i>	67,1	57,5	59,5	
3	Belgie	72,4	65,3	67,7	střední až vyšší zaměstnanost žen (ne nejvyšší, střední je v postsocialistických zemích – PL, RO, BG); <u>málo</u> částečných úvazků kromě BG a LU (tam střední výskyt v porovnání všech zemí)
	<i>Francie</i>	72,2	54,2	70,7	
	<i>Polsko</i>	67,6	55,4	60,2	
	<i>Bulharsko</i>	65,3	40,3	53,9	
	Lucembursko	74,8	61,8	71,3	
	Lotyšsko	70,1	48,7	64,0	
	Rumunsko	65,8	53,5	58	
	Finsko	73,6	44,2	68,8	

Tabulka P1. Členění evropských států dle zaměstnanosti žen – výsledky klastrové analýzy (podíl v %) – druhá část

Číslo skupiny dle zaměstnanosti žen	Stát	Zaměstnanost matek – dětí do 14 let	Zaměstnanost rodičů žijících v páru – oba jsou zaměstnaní, alespoň jeden pracuje na plný úvazek		Charakteristika klastru
			Nejmladší dítě		
			Nejmladší dítě 0–2 roky	Nejmladší dítě 3–5 let	
4	Estonsko	65,5	20,4	76,0	<u>nízká</u> zaměstnanost matek, ovlivněná minimální zaměstnaností u matek dětí mladších 3 let, navzdory spíše vyšší zaměstnanosti už u matek dětí od 3 let; <u>malý podíl</u> částečných úvazků
	Česká republika	61,6	24,3	70,8	
	Maďarsko	58,1	11,3	59,4	
	Slovensko	56,6	9,1	54,6	
	Itálie	55,3	48,1	47,4	
5	Španělsko	59,5	50,1	44,6	<u>nízká</u> zaměstnanost matek (hlavně EL a IT); <u>střední podíl</u> částečných úvazků
	Irsko	60,2	57,6	51,8	
	Řecko	52,2	42,6	41,6	

Zdroj: OECD 2016, *Family Database, data za rok 2014 nebo poslední dostupná*.

Poznámky: Kurzivou jsou zvýrazněny země vybrané pro další analýzy.

Volba ukazatelů zohlednila dostupnost relevantních dat za vybrané země. Za některé země neexistují v podrobnějším členění podle věku dětí data o celkové míře zaměstnanosti a/nebo o zkrácených úvazcích matek, což se týká pro nás zajímavého Švédska. Proto pracujeme s daty dostupnými v žádoucím členění za všechny země, a to jednak s daty o zaměstnanosti matek s dětmi do 14 let a jednak s daty o v páru žijících rodičích nezletilých dětí ve věku před začátkem školní docházky. Byly zahrnuty podíly párů partnerů pracujících každý na plný úvazek nebo kombinujících plný a zkrácený (obvykle u žen) úvazek. Kontrolou dat bylo zjištěno, že země, o nichž lze do klastrové analýzy zahrnout i ukazatel zaměstnanosti matek dětí pouze předškolního věku, vytvořily stejné klastry jako podle zde použitých dat o zaměstnanosti matek dětí do 14 let. Podobně jsme za země, pro něž existují data o využití zkrácených úvazků samoživitelkami, ověřily, že se při zahrnutí tohoto ukazatele do klastrové analýzy seskupují obdobně, jako když tam dané ukazatele máme pouze za ženy žijící v páru.

Tabulka P2. Státní podpora péče o předškolní děti, tabulka ke klastrové analýze (Diagram 1)

	Skupina	Celková délka placeného volna (MD + RD) v týdnech*	Ekvivalent plné finanční podpory v týdnech*	Výdaje na služby péče o předškolní děti, % HDP
Rakousko	1	60	51,2	0,49
Německo	1	58	42,6	0,58
Itálie	1	48	25,2	0,54
Polsko	1	52	41,6	0,45
Slovensko	1	52	48,4	0,53
Švédsko	1	56	34,7	1,64
Bulharsko	2	110	65,5	1,18
Česká republika	2	110	53,1	0,45
Francie	3	42	18,8	1,27
Španělsko	3	16	16,0	0,52
Velká Británie	3	39	12,1	0,76
Maďarsko	4	160	71,8	0,59
Slovensko	4	164	53,7	0,47

Zdroj: OECD 2016, Family Database.

Poznámka: Data za placené volno (MD + RD) jsou za rok 2016. Data za výdaje na služby jsou za rok 2013, v případě Polska 2012. Data výdajů na služby péče a vzdělávání předškolních dětí nejsou v případě Bulharska standardizována tak, aby byly srovnány rozdíly v počátečním věku nástupu do základní školy.

* Nezahrnuje otcovskou dovolenou a část rodičovské dovolené vyhrazené otcům, respektive druhému partnerovi.

Ekvivalent ukazuje přepočtenou délku placeného volna, kdyby bylo placeno 100 % předchozího výdělku. Kurzívou jsou zvýrazněny nejvyšší hodnoty.

Tabulka P3. Otcovská dovolená a rodičovská dovolená vyhrazená otcům v týdnech v roce 2016

	SE	AT	DE	FR	SI	ES	PL	BG	HU	IT	UK	SK	CZ
Délka placené otcovské dovolené	1,4	0	0	2,0	2,9	2,1	2,0	2,1	1,0	0,4	2,0	0	0
Průměrná výše finanční podpory (%)	61,2	0	0	92,8	90,0	100	100	78,4	100	100	20,2	0	0
Ekvivalent délky plné podpory	0,9	0	0	1,9	2,6	2,1	2	1,7	1	0,4	0,4	0	0
Délka placené RD vyčleněné pro otce	12,9	8,7	8,7	26,0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Průměrná výše finanční podpory (%)	77,6	80,0	65,0	14,5	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ekvivalent délky plné podpory	10	6,9	5,7	3,8	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Celková délka placeného volna pro otce	14,3	8,7	8,7	28,0	2,9	2,1	2,0	2,1	1,0	0,4	2,0	0	0
Průměrná výše finanční podpory (%)	76,0	80,0	65,0	20,1	90,0	100	100	78,4	100	100	20,2	0	0
Ekvivalent délky plné podpory	10,9	6,9	5,7	5,6	2,6	2,1	2	1,7	1	0,4	0,4	0	0

Zdroj: OECD 2016, Family Database.